Lausunto eduskunnan sivistysvaliokunnalle 23.2.2024

Perusopetuksen oppilaiden kansalliset oppimistulokset PISA 2022 -tutkimuksessa

Pisa 2022-tutkimus toteutettiin pian koronarajoitusten poistuttua. Epidemian vaikutukset ulottuvat epäilemättä tuloksiin, joskin nyt havaitut kehitystrendit ovat olleet pääosin nähtävissä jo aiemmin. Osaamisen taso heikkeni kaikilla osa-alueilla lähes kaikissa kehittyneissä (OECD) maissa poikkeuksellisen paljon.

Suomessa tulosten heikkeneminen on jatkunut tasaisena 2010-luvun puolivälistä ja on ollut kehittyneiden maiden voimakkainta. Uusimmissa tuloksissa erityisen huolestuttavaa on lukutaidon tason voimakas lasku. Kouluvuosina ilmaistuna nuoremme ovat nyt osaamisessaan jäljessä noin 1,5 vuotta siitä tasosta, jonka toverinsa vuosituhannen alkuvuosina tavoittivat. Merkille pantavaa on myös koulujen välisten erojen lisääntyminen ja alueellisen tasa-arvon heikkeneminen.

Myönteistä kehitys on ollut ruotsinkielisten koulujen ja jossain määrin maahanmuuttajaoppilaiden osalta. Matematiikassa ja luonnontieteissä suomenkielisten oppilaiden paremmuus on kääntynyt ruotsinkielisten oppilaiden eduksi. Lukutaito on ruotsinkielisissä kouluissa kehittynyt suomenkielisten tasolle. Maahanmuuttajataustaiset oppilaat ovat tavoittaneet muiden tasoa matematiikassa ja luonnontieteissä, mutta lukutaidossa ero on säilynyt entisellään erittäin suurena. Tämä on huolestuttavaa ajatellen heidän edellytyksiään edistyä oppimisessaan ylipäänsä. Vaikka kehitys suhteessa suomenkielisiin oppilaisiin on ollut myönteistä, myös maahanmuuttajataustaisten nuorten osaaminen on heikentynyt kaikilla kolmella osa-alueella.

Useimmat vuosituhannen taitteessa tunnistetut koulujärjestelmämme vahvuudet ovat valitettavasti pääosin kadonneet. Erityisen voimakasta ei-toivottu kehitys on ollut suhtautumisessa lukemiseen ja lukuharrastuksen yleisyydessä. Nämä tekijät ennakoivat voimakkaasti mitattua lukutaitoa, mutta myös matematiikan ja luonnontieteiden osaamista. Kehitys kuvastaa nopeaa muutosta nuorten ajankäytössä ja yleisemmin suhtautumisessa sellaisiin vapaa-ajan harrastuksiin, jotka tukevat koulun tavoitteiden toteutumista. Myös nuorten suhde kouluun on muuttunut kriittisemmäksi.

Kouluopinnoista heikoimmin suoriutuvien osaaminen on edelleen taantunut suhteellisesti tarkastellen kaikkein eniten. Kulumme on kadottanut aiempaa poikkeuksellista kykyään tukea erityisesti hitaimmin edistyviä oppilaita. Myös huippuosaajien tason on merkittävästi heikentynyt, mutta tämä muutos on ollut maltillisempaa.

Sukupuolten ero on lukutaidossa hieman kaventunut, mutta säilynyt edelleen huomattavan suurena. Matematiikassa ja luonnontieteissä Suomi poikkeaa vertailumaista siten, että tytöt menestyvät selkeästi poikia paremmin. Erot vaihtelevat alueittain, mihin palataan myöhemmin.

Vuosituhannen alkuvuosikymmenellä suomalainen koulu sai vielä laajalti kiitosta poikkeuksellisesta kyvystään tasoittaa oppilaiden taustan (SES) vaikutusta osaamiseen. Sittemmin tämä yhteys on vakiintunut OECD-maiden keskitasolle ja näyttää säilyneen yhtä voimakkaana. Erityisesti kotitaustastaan kaikkein vähiten tukea saavien oppilaiden osaaminen on heikentynyt suhteessa muihin SES-ryhmiin. Osaamista selittävässä tilastollisessa mallissa oppilaan tausta nousee yhdeksi keskeisimmistä selittäjistä, kun taustan yhteys tuloksiin oli vuosituhannen alkuvuosina lähes merkityksetön.

Huolta herättäviä Pisa 2022-tutkimuksessa ovat muutokset tulosten kouluun ja asuinpaikkaan vaikutuksissa tuloksiin. Näyttää siltä, että julkisessa keskustelussa esiin nostetut huolet koulutuksellisesta tasa-arvosta saavat kaikupohjaa myös kansainvälisistä vertailuista. Voidaankin kysyä, olemmeko menettämässä viimeisetkin koulutusjärjestelmämme erityisvahvuudet.

Alueellisia eroja tarkasteltaessa huomiota kiinnittää Itä-Suomen erottautuminen muita alueita heikommin menestyvänä. Kielteinen kehitys on myös ollut muita alueita voimakkaampaa. Vastaavasti pohjoisin osa maata erottautuu myönteisesti muista alueista lukutaidossa ja luonnontieteiden osaamisessa. Toisaalta pääkaupunkiseudulla oppilaiden väliset erot osaamisessa ovat suurimpia kaikilla osa-alueilla.

Tyttöjen ja poikien osaaminen vaihtelee alueittain. Pääkaupunkiseudulla pojat menestyvät merkittävästi paremmin kuin muualla maassa suhteessa tyttöihin. Vastaavasti ero tyttöjen hyväksi on suurimmillaan pohjoisessa Suomessa, joskin ero muihin alueisiin on pieni.

Vertailussa asuinpaikan suhteen kielteinen muutos alueellisessa tasa-arvossa näyttäytyy vielä selvemmin. Isojen kaupunkien koulujen oppilaat ovat kautta linjan osaamisessaan keskimäärin lähes yhden kouluvuoden edellä haja-asutusalueilla asuvia tovereitaan. Ero suhteessa asuinpaikkaan on pojilla huomattavasti suurempi kuin tytöillä. Myös vertailtaessa pieniin ja keskisuuriin kaupunkeihin osaaminen isoissa kaupungeissa on parempaa. Kiinnostavaa on, että myös tässä vertailussa erot poikien osaamisessa ovat varsin suuria, kun taas tytöt menestyvät melko yhdenmukaisesti kaupunkityypistä riippumatta.

Tärkeää olisi tietää, mistä tekijöistä kasvaneet ja sukupuolen suhteen eriytyneet erot alueiden ja asuinpaikkojen välillä aiheutuvat. Kehittyvätkö esimerkiksi opiskelutaidot, asenteet, odotukset tai vapaa-ajan harrastukset pääkaupunkiseudun ja isoissa kaupungeissa pojilla koulun tavoitteita paremmin tukeviksi kuin muualla maassa? Myös kodin vaikutus ja kulttuurinen ilmapiiri voivat vaihdella alueittain.

Merkittävä kielteinen ja vahvistuva trendi on havaittavissa myös koulujen välisissä eroissa. Suomi on useissa aiemmissa vertailuissa osoittautunut koulujen laadun suhteen maailman tasa-arvoisimmaksi maaksi. Pisa 2022 -vertailussa sijoitumme toki edelleen tässä vertailussa parhaiden maiden joukkoon, mutta nähtävillä oleva muutos huolestuttaa. Tulosten mukaan koulujen välinen vaihtelu (varianssi) matematiikan osaamisessa on lähes kaksinkertaistunut vuodesta 2018, kun varianssin vaihtelu aiempien mittausten välillä oli varsin maltillista. Näin erityisesti pääkaupunkiseudun ulkopuolella.

Joitain ajatuksia perusopetuksen mahdollisista kehityssuunnista

Tarvitaan nykyistä paremmin oppilaiden yksilölliset tarpeet, tavoitteet ja olosuhteet huomioon ottavaa koulua. Tarvitaan sisällöllisesti, toiminnallisesti ja ajankäytön suhteen joustavampaa tapaa järjestää perusopetus. Inklusiivisen koulun on voitava saada tarvitsemansa resurssit.

Oppilaiden hyvinvoinnista ja oppimisen tuesta on huolehdittava nykyistä paremmin opettajien ja muiden oppilaiden kehitykseen vaikuttavien yhteistyötä kehittämällä; hyvinvointipalvelut on saatettava kattavasti ja ajantasaisesti kaikkien oppilaiden ja heidän perheidensä tavoitettavaksi.

Koulua käyvien ja sen aloittavien lasten ja nuorten valmiudet ja suhde kouluun erilaistuvat ja moninaistuvat. Koulu ei enää saa yhtä varauksetonta tukea muulta yhteiskunnalta kuin aiemmin. Koulun on entistä haastavampaa ymmärtää sitä kulttuurista muutosta, joka oppilaiden mukana kouluun välittyy. Tämä korostuu erityisesti suhteessa teknologiaan. Tarvitaan nykyistä vahvempaa oppilaiden osallisuutta ja avoimuutta kuulla oppilaita sekä kehittää koulu yhdessä heidän kanssaan.

Perusopetuksen tulosten heikkeneminen rapauttaa jatkuvan oppimisen taidollista ja asenteellista perustaa. Tavoite korkeakoulutettujen ikäluokkaosuuden kasvattamiseksi 50 prosenttiin karkaa tavoittamattomiin. Ilmeinen uhka on, että 2. ja 3. asteen oppilaitokset joutuvat investoimaan massiivisesti nuorten opiskeluvalmiuksien vahvistamiseen varmistaakseen opintojen häiriöttömän edistymisen ja antamiensa tutkintojen laadun. Tämä ei ole toiminnallisesti eikä taloudellisesti järkevää. Tulevaisuuden koulutusjärjestelmämme tarvitsee lisää joustavia toimijoita, joilla on valmiudet tukea ja varmistaa tehokkaasti oppijan edellytykset jatkaa opiskeluaan. Jo nykyisessä järjestelmässä esimerkiksi kansanopistot hoitavat tuloksellisesti tätä tehtävää. Mikäli emme kykene kääntämään perusopetuksen kehitystä, vastaavia joustoelementtejä tarvitaan lisää.

Lainsäädäntömme perustuu kouluinstituutioiden toiminnan säätelyyn. Sääntelyä tulisi kehittää paremmin tukemaan lapsen yksilöllistä kehitystä. Instituutiolakien sijaan tarvitaan ”lapsilakeja”, joissa oppimisen ja hyvinvoinnin tukea tarkastellaan yhtenä kokonaisuutena. Hyvä alku tälle olisi esimerkiksi perusopetus- ja oppilashuoltolain yhdistäminen. Pari vuotta sitten vahvistettu ja parlamentaarisesti laadittu lapsistrategia oli oikean suuntainen yritys, mutta sen vaikuttavuus on jäänyt, ainakin vielä, melko vaatimattomaksi.

Jouni Välijärvi
Professori, emeritus
Jyväskylän yliopisto